

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2023. № 8.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.8.29>

УДК 330.3:338.46

*О. В. Сотула,
к. е. н., доцент,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5615-3987>*

ДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*O. Sotula
PhD in Economics, Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

STATE ECONOMIC POLICY IN THE SPHERE OF INCLUSIVE HIGHER EDUCATION

У статті розглянуто сутність інклюзивної освіти та її принципи. Підкреслено, що інклюзивна освіта – це лише перший етап, за нею обов'язково має йти інклюзивне виробництво. Розглянуто сутність цільових груп справедливості у вищій освіті, акцентовано увагу на категорії осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Зроблено висновок що метою державного економічної політики у сфері отримання освітніх послуг має бути запобігання соціальному відчуженню та маргіналізації цільових груп справедливості у вищій освіті. Підкреслено, що перед Україною, як перед соціально орієнтованою державою, стоїть вже і постане ще гостріше після війни завдання максимальної адаптації людей з обмеженими можливостями здоров'я до сучасних вимог ринку праці. Акцентовано увагу, що підлаштування до освітніх потреб цільових груп справедливості потребують три освітні компоненти: просторово-предметна; соціальна і

програми навчання. Обґрунтовано основні напрямки державної економічної політики, які необхідні для ефективної реалізації інклюзивної освіти.

The article examines the essence of inclusive education and its principles. It is emphasized that inclusive education is only the first stage, it should be followed by inclusive production. The essence of target groups of justice (TGJ) in higher education was considered and attention was focused on the category of persons with health disabilities (PHD). It was concluded that the goal of the state economic policy in the field of obtaining educational services should be to prevent social exclusion and marginalization of target groups of justice in higher education. It is emphasized that Ukraine, as a socially oriented state, faces the task of maximum adaptation of people with PHD to the modern requirements of the labour market, which will become even more acute after the end of the war. The reasons for limiting access to the higher education system can be both the person's problems with PHD and the problems of educational institutions. It is emphasized that adaptation to the educational needs of target groups of justice requires three educational components: spatial and subject; social and educational programs. The formation of an effective model of inclusive education is associated with problems that require improvement of state economic policy measures.

It is substantiated that the main directions of the state economic policy in the field of inclusive higher education should be: the creation of spatial, subject and informational conditions for obtaining a TGJ education; provision of quality services in the conditions of inclusive education; support of public initiatives in the field of inclusive education; financing of inclusive education; professional adaptation of people with OMZ. The result of the process of introducing inclusive practices into the system of higher professional education should be further employment of people with disabilities. The main criterion for the effectiveness of the introduction of inclusive technologies in the process of professional training is the employment of a person from the PHD with adequate qualifications.

Ключові слова: інклюзивна вища освіта, цільові групи справедливості, люди з обмеженими можливостями здоров'я, державна економічна політика у сфері інклюзивної вищої освіти.

Keywords: inclusive higher education, target groups of justice, people with health disabilities, state economic policy in the field of inclusive higher education.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Стратегії та програми інклюзивної освіти у всьому світі мають вирішальне значення для реалізації функцій соціалізації та гуманізації національних освітніх систем. Сучасна система інклюзивної освіти передбачає формування партнерських відносин між освітніми установами, громадянським суспільством, громадськими організаціями, органами влади та іншими інституційними суб'єктами, які відіграють важливу роль у реалізації інклюзивних стратегій.

Соціальний аспект концепції інклюзивної освіти є важливою складовою вищої професійної освіти, де соціалізація людини з обмеженими можливостями здоров'я має конкретне економічне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базою до виявлення та осмислення загальних економічних проблем в освіті послужили роботи американських і європейських економістів, які, зокрема, працювали під егідою ЮНЕСКО. До них зазвичай відносять Дж. Гелбрейта, Д. Істона та інших.

Дослідженню міжнародного досвіду інклюзивної освіти присвячені роботи С. Петерс, М. Янукайнена, Х. Тауел, У. Гедуард, Дж. Ендрюз, Дж. Лупарт, М. Орланскі.

Інклюзивна освіта визнається основним правом людини та основою справедливого суспільства. Вона зосереджується на необхідності надання високоякісної освітньої послуги для всіх, розширюючи практику, яка веде до повної участі.

Не зважаючи на значну кількість нормативних документів щодо розвитку інклюзивної освіти в Україні, чіткого обґрунтування напрямів державної економічної політики у сфері професійної підготовки осіб з цільових груп справедливості наразі ще не розроблено, що підкреслює актуальність теми статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є розглянути виклики та обґрунтувати необхідність державної економічної

політики у сфері інклюзивної вищої освіти щодо осіб з цільових груп справедливості (ЦГС), зокрема з обмеженими можливостями здоров'я (ОМЗ).

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах інклюзивна освіта визнається основним правом людини та основою справедливого суспільства. У рамках інклюзивної філософії різноманітність розуміється в широкому сенсі і пов'язана із формуванням «інклюзивного суспільства» як послідовного етапу еволюції сучасної цивілізації. Прогресивний розвиток суспільного виробництва забезпечується прагненням суспільства до досягнення максимально можливої ефективності на базі існуючих виробничих та економічних технологій. Цим шляхом суспільне виробництво пройшло від індивідуальної організації до масової, а завдяки ІКТ до нового прориву – індивідуально організованого суспільного виробництва. Саме у врахуванні персональних особливостей кожного учасника суспільного виробництва криється головний фактор безмежного зростання продуктивності суспільної праці. На практиці це означає інклюзивну трансформацію всіх сфер життя.

Оскільки люди не рівні за багатьма параметрами (стаття, вік, інтелектуальні та фізичні здібності, умови життя та побуту), то прогрес у сфері справедливості виявлявся у забезпеченні рівного підходу до нерівних індивідів. Принцип інклюзивності змінює організацію виробництва товарів, виробничих технологій і організацію індивідуальної праці [1]. Сутність інклюзивної соціальної справедливості – нерівний підхід до різних людей. Нерівний в тому сенсі, що він враховує всі відмінності - соціальні, гендерні, фізичні, психологічні та вікові. Це означає, наприклад, у сфері освіти надання рівних можливостей у навчанні для людей з нерівними здібностями до навчання.

Інклюзивна освіта – це лише перший етап, оскільки у цій сфері, як у локальній моделі, формуються майбутні зміни, які охоплять надалі всі сфери суспільства. За інклюзивною освітою має обов'язково бути інклюзивне виробництво, оскільки «до-інклюзивне» чи «анти-інклюзивне» підприємство

не має жодних шансів на перемогу в конкурентній боротьбі за новими правилами.

Інклюзивна освіта відповідає принципам, серед яких зменшення ізоляваності отримувачів послуг від освітнього середовища; доступність освітньої установи для окремих суб'єктів; визнання ролі вишів не лише у підвищенні академічних показників здобувачів, а й у розвитку суспільних цінностей; визнання того, що інклюзія в освіті – один із аспектів інклюзії у суспільстві.

Сучасна система вищої освіти повноцінно готова приймати лише тих, хто відповідає її певним вимогам, здатних навчатися за вже встановленими стандартами. У результаті нерідко виявляється, що люди, які мають будь-які відхилення від норми, випадають із загального освітнього процесу через відсутність спеціально підготовлених педагогів або відповідного обладнання, необхідного для повноцінної участі в освітній діяльності.

Саме тому метою державної економічної політики у сфері отримання освітніх послуг має бути запобігання соціальному відчуженню та маргіналізації ЦГС - осіб, що належать до суспільних груп, які уряди повинні визнавати та підтримувати як частину своєї національної політики сприяння рівності.

ОЕСР та Світовий банк серед найчастіше згадуваних ЦГС у вищій освіті називають осіб з низьким рівнем доходів; жінок; меншини з різними статусами (етнічним, мовним, релігійним, культурним, віковим або місцем проживання) та людей з обмеженими можливостями здоров'я (ОМЗ) [2].

В Україні інклюзивна вища освіта регламентується Концепцією розвитку інклюзивної освіти, законами України «Про освіту», «Про вищу освіту» та постановою КМУ «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» від 10. 07. 2019 р. Серед документів, які регламентують державну політику щодо інклюзивної освіти, Конвенція про права інвалідів, положення Саламанської Декларації основні принципи політики в галузі інклюзивної освіти, прийняті ЮНЕСКО на

Женевській Міжнародній конференції з освіти у 2008 р., ключові положення Плану дій Ради Європи по сприянню правам і повній участі інвалідів у суспільстві 2006 року, інші законодавчі акти України й міжнародні угоди.

Згідно проєкту Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на 2023-2030 роки парадигма сучасної української освіти передбачає відхід від медичної та перехід до біопсихосоціальної моделі сприйняття людини [3]. У проєкті ЦГС виділено дев'ять, але, на нашу думку, особливої уваги заслуговують здобувачі освіти та викладацький склад з ОМЗ, зокрема з інвалідністю, у тому числі, постраждалі внаслідок бойових дій.

Інвалідність означає значне обмеження життєдіяльності людини, що веде до соціальної дезадаптації, обумовленої порушеннями повноцінного розвитку, складнощами спілкування, навчання, самообслуговування, оволодіння необхідними професійними навичками.

Причинами обмеженого доступу до системи вищої освіти можуть бути як проблеми самої людини з ОМЗ (утруднена мобільність, обмеження за допустимими навантаженнями тощо), так і проблеми навчальних закладів (недосконалість інфраструктури, застарілі методики навчання, упередженість з боку вузівського соціуму тощо).

Згідно із даними ООН близько однієї десятої всього населення планети становлять люди з обмеженими можливостями. В Україні ж цей показник, до початку повномасштабного вторгнення росії, становив близько 6% від всього населення. Щорічно кількість людей з обмеженими здібностями в нашій країні збільшувалася і велику частину з них (приблизно 80%) складали молоді люди студентського та працездатного віку [4].

З початком повномасштабної військової агресії росії в Україні кількість осіб з ОМЗ значно зросла. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, з 24 лютого 2022 року до 15 лютого 2023 року в Україні поранення отримали 13 287 цивільних осіб, з яких 954 – діти. Це доступна статистика виключно по цивільному населенню. Невідома кількість військовослужбовців, які отримали поранення і потребуватимуть подальшої

соціальної адаптації. Крім того, зростатиме кількість людей з інвалідністю і після війни. У країна є однією із найбільш замінованих країн світу. Ще до початку повномасштабного вторгнення в оточенні вибухонебезпечних предметів жили 1,8 млн людей. Скільки їх буде після війни спрогнозувати важко, наразі заміновано, за словами міністра захисту довкілля, від 25 до 30% території країни [5].

Перед Україною, як перед соціально орієнтованою державою, стоїть вже і постане ще гостріше після війни завдання максимальної адаптації людей з ОМЗ до сучасних вимог ринку праці. Враховуючи те, що вони від самого початку менш конкурентні в порівнянні з людьми, які не мають подібних проблем, рівень їхньої професійної підготовки повинен бути вищим, щоб посилити конкурентоспроможність на ринку праці.

Згідно дослідження, яке провели правозахисний центр для військовослужбовців «Принцип» та Gradus Research, серед найбільших страхів захисників, з якими вони можуть стикнутися після війни невпевненість, що зможуть знайти роботу (55%) і впевненість, що поранення, які вони отримали під час війни, може вплинути на негативні думки оточення (35%) [6].

Формування ефективної моделі інклюзивної освіти пов'язано з певними проблемами, що вимагають вдосконалення заходів державної економічної політики. Це – інертність закладів освіти, їхня низька адаптивність до інклюзії, брак фінансування та слабка техніко-інформаційна оснащеність освітнього процесу, недостатня професійна кваліфікація педагогічних працівників та інтолерантність оточення.

Соціальна інклюзія передбачає включеність ЦГС у загальне освітнє середовище на всіх рівнях системи навчання. Саме тому підлаштування до освітніх потреб ЦГС потребують три компоненти: просторово-предметна; соціальна (особистісні особливості, статуси та ролі суб'єктів тощо) і програми навчання (діяльнісна структура, стиль викладання та ін.).

Очевидно, що особливо у випадку людей з ОМЗ, як студентів так і викладачів, першочергового значення набуває створення технічної, інформаційної доступності та безбар'єрного середовища установ, тобто просторово-предметної реорганізації освітньої компоненти. Це не тільки безбар'єрність в технічному аспекті (архітектура навчальної споруди, предмети, меблі), але й формування особливих соціальних і освітніх умов, що забезпечують рівний доступ до освітніх продуктів і високу економічну ефективність. Це потребує придбання і застосування додаткових технічних засобів, розробку нових дидактичних матеріалів і, як наслідок, додаткового і суттєвого фінансування.

Щодо соціальної компоненти, то тут відсутня просвітницька робота з питань спільного навчання, надання допомоги колегам, однокурсникам з ОМЗ, соціальна реклама інклюзивної освіти. Студент з ЦГС повинен самотійно звикнути до нових умов навчання, навантаження, колективу, викладачів.

У програмах навчання інклюзія реалізується через індивідуальні траєкторії навчання (ІТН), тьюторство, коучинг, застосування дистанційних форм освіти [7]. ІТН дає можливість збільшувати терміни навчання, зменшувати навчальне навантаження. Для студентів з ОМЗ ефективними можуть бути дистанційна освіта, екстернат, використання індивідуально адаптованих програм. Всі ці форми не передбачають дотримання єдиного навчального графіка і, до того ж, можуть не потребувати фізичного переміщення в приміщенні університету.

Результатом процесу впровадження інклюзивних практик у систему вищої професійної освіти повинна стати досягнута підсумкова кваліфікація людей з ЦГС, а також подальше їх працевлаштування. Отримання роботи людиною з ЦГС, яка адекватна набутій нею кваліфікації, є головним критерієм ефективності впровадження інклюзивних технологій у процес професійної підготовки.

Проблеми, пов'язані з працевлаштуванням осіб з ОМЗ можуть бути вирішені лише за рахунок активної державної соціально-економічної політики у сфері інклюзивної освіти. Інклюзивні ІТН мають бути спрямовані на максимальну реалізацію людського потенціалу особистості і, як наслідок цього, можливість його монетизації на ринку праці. За зусиллями, що спрямовані в першу чергу на комунікацію, загальну соціалізацію, фізичну адаптацію до соціального середовища, на другий план не повинні відходити навчання професійним soft і hard skills навичкам.

Також державі необхідно створити умови для активного залучення до процесу інклюзії освітніх організацій приватного типу через механізми стимулювання приватних освітніх організацій, які забезпечують навчання осіб з ОМЗ.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Інклюзивні стратегії освіти покликані забезпечувати ефективний механізм соціально-економічної реалізації та мають бути органічно вписані у загальний контекст політики, що проводиться державою у сфері освіти.

Основне завдання державної економічної політики у сфері інклюзивної вищої освіти полягає у формуванні ефективної стратегії підтримки осіб з цільових груп справедливості, зокрема з обмеженими можливостями здоров'я.

Для ефективної реалізації інклюзивної освіти необхідний комплекс заходів державної економічної політики, що повинен включати такі основні напрямки:

- створення просторово-предметно-інформаційних умов отримання освіти ЦГС;
- забезпечення якісних послуг в умовах інклюзивної освіти;
- підтримка громадських ініціатив в області інклюзивної освіти;
- фінансування інклюзивної освіти;
- профадаптація людей з ОМЗ.

Зростання кількості осіб з інвалідністю означає не лише скорочення робочої сили, а й збільшення соціальних виплат. Вирішення завдання включення пільгових інклюзивних суб'єктів у економічний процес допоможе і зняти соціальну напругу у соціумі, і головне - забезпечити повноцінне економічне життя інклюзивним суб'єктам.

Мінімальний дотаційний дохід, за відсутності інших джерел надходження коштів, забезпечує людям з ОМЗ лише мінімальний рівень життя. Доходи, сформовані за рахунок пільг, значно підвищують споживацьку сутність поведінки, а також знижують мотивацію до особистої участі в економіці. Тому у проведенні державної політики підтримки необхідно подбати про включення інклюзивних суб'єктів в економічний процес, про їх подальший фінансово-економічний маршрут, допомогти їм розширити можливості отримувати дохід у виробничій економіці. Дохід, який допоміг би сформувати подушку безпеки, забезпечив добробут, що значно знизило б соціальну напругу у суспільстві.

Важливого значення в соціальному плані набуває формування позитивної громадської думки, оскільки інклюзивна освіта сприяє формуванню соціальної свідомості, реалізації принципів рівності, толерантності.

Особливості кожного національного контексту означають, що заходи для управління освітою в одній країні не можуть вважатися прийнятними для інших країн. Проте докладна вивчення досвіду окремих країн може стати корисною основою для досліджень національної системи інклюзивної освіти.

Найчастіше, коли говорять про інклюзивну освіту, мають на увазі людей із СГС, а саме – людей з ОМЗ. Але й в інших студентів та викладачів можуть бути особливі потреби. Студенти та школярі, які не змогли з певних причин отримати якісну базову освіту, внутрішньо переміщені особи, матері-одиначки, діти з прийомних сімей та діти з інтернатів.

Кожен студент гідний інклюзії, навіть цілком благополучний. У кожного є індивідуальні особливості і тут межі залежить від оточення, від законів, від

нормативної бази, методичних розробок, кваліфікації педагогів. Але включеними в освіту повинні бути всі - і найгеніальніші, і ті, кому потрібні спеціальні умови, додатковий час чи тьютор, який допомагатиме займатися.

Література

1. Garr Pacetti E. The Five Characteristics of an Inclusive Economy: Getting Beyond the Equity-Growth Dichotomy URL: <https://www.rockefellerfoundation.org/blog/five-characteristics-inclusive-economy-getting-beyond-equity-growth-dichotomy/> (дата звернення: 14.08.2023)
2. Salmi J. Paper commissioned for the 2020 Global Education Monitoring Report, Inclusion and education”. 2020. 47p. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/373689eng.pdf> (дата звернення: 14.08.2023)
3. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на 2023-2030 роки (*проект*) URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorenniya-proyekt-nacionalnoyi-strategiyi-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya-na-2023-2030-roki> (дата звернення: 14.08.2023).
4. Вища освіта для інвалідів в Україні URL: <https://uk.nure.info/blog/202-vyscha-osvita-dlya-invalidiv-v-ukrayini.html> (дата звернення: 14.08.2023).
5. Україна – найзамінованіша країна світу. Заміновано 25-30% території - інтерв'ю з міністром захисту довкілля URL: https://ukrainian.voanews.com/a/interview_ministr_dovkillya/7024154.html (дата звернення: 14.08.2023).
6. Причини страху щодо життя після війни URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/342333-72-veteraniv-boyatsya-scho-derzhava-zabude-pro-nih-pislya-viyni-doslidzhennya?fbclid=IwAR1nO_c0NxPMMUdlZNYXumstqPlcZdFIK7PBWlNitKfzrhDLiPpmnH5JUSY (дата звернення: 14.08.2023).
7. Ainscow M., Dyson A., Weiner S. From exclusion to inclusion: ways of responding in schools to students with special educational needs. Centre for Equity in Education, University of Manchester, 2013. p. 9.

References

1. Garr Pacetti, E. (2016), “ The Five Characteristics of an Inclusive Economy: Getting Beyond the Equity-Growth Dichotomy ”, Available at: <https://www.rockefellerfoundation.org/blog/five-characteristics-inclusive-economy-getting-beyond-equity-growth-dichotomy/> (Accessed August 14, 2023).
2. Salmi, J. (2020), “Paper commissioned for the 2020 Global Education Monitoring Report, Inclusion and education”, Available at: <file:///C:/Users/User/Downloads/373689eng.pdf> (Accessed August 14, 2023).
3. Ministry of Education and Science of Ukraine (2023), “ National strategy for the development of inclusive education for 2023-2030 (project)”, Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorenniya-proyekt-nacionalnoyi-strategiyi-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya-na-2023-2030-roki> (Accessed August 14, 2023).
4. nure.info (2023), “ Higher education for the disabled in Ukraine ”, Available at: <https://uk.nure.info/blog/202-vyscha-osvita-dlya-invalidiv-v-ukrayini.html> (Accessed August 14, 2023).
5. Solomko, I. (2023), “ Ukraine is the most mined country in the world ”, Available at: https://ukrainian.voanews.com/a/interview_ministr_dovkillya/7024154.html (Accessed August 14, 2023).
6. Zhylyns'ka, S. (2023), “ Reasons for fear about life after the war ”, Available at: https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/342333-72-veteraniv-boyatsya-scho-derzhava-zabude-pro-nih-pislya-viyni-doslidzhennya?fbclid=IwAR1nO_c0NxPMMUdlZNYXumstqPlcZdFIK7PBWlNitKfzrhDLiPpmnH5JUSY (Accessed August 14, 2023).
7. Ainscow, M., Dyson, A. & Weiner, S. (2013), From exclusion to inclusion: ways of responding in schools to students with special educational needs. Centre for Equity in Education, University of Manchester, Manchester, UK.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2023 р.